

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN  
SURAT.

Manuscripts Library

S. D. P. B.

Coll. No. 733

Title A tika on kuvalaya-nanda  
Alankāra-sandhi



CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

*Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara*

No. : 733 Subject : Rhetoric

Title : A tika on Kuralaya nanda Alankara  
Candrika

Author : Appaya Dixit  
Vaidyanath Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : —

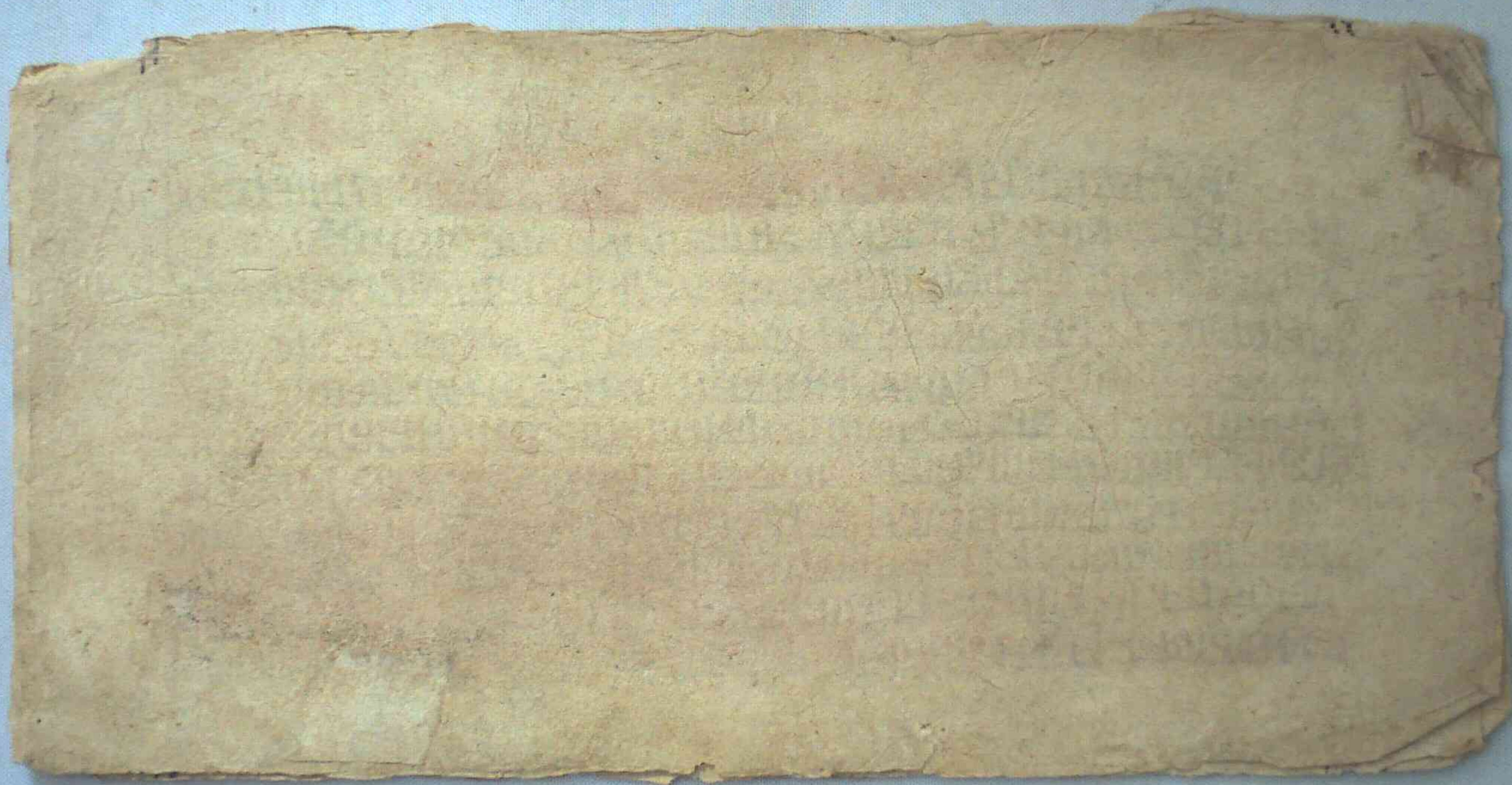
Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 9.4" by 4.6" Extent : 8 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanagari

Remarks : —











लितनेद्यांतरमानंदमौवैरसरतिश्रुतेमपदाविधेयदिराददाबित्यर्थः यथाश्रुतेमक्तिवा  
र्थनायाप्रकृतेसंगत्यापत्तेः सकृद्योधत्येर्मादामपुष्पशालित्तिनीरदादिप्रमुक्तिप्रिया  
गकल्यायोगकोशलेनददत्तकोशस्यउदरासामध्ववर्त्तिरोदयपुंडरीकस्यकोशमु  
कुलंघोभुरवतयाविद्यमानंजुधरवकुषागायामेनाधभुरवकुल्याविरातवदकालि  
यथा विद्येष्टदमणोपिगामकृष्णादात्तममूर्तिध्यातवोवोत्रियामाणेविपरितः  
पूर्णसूपमस्यतथानृतोऽपारिद्धिन्नब्रह्मरूपः अविर्तनान्तरंमुक्तिदरायोपपुरतिप्रका  
शतइतिविरोधात्तामलंकारः औपामानिकरूपस्यकल्पितत्वेनतत्परिदासः अथवायापि  
निरणवित्यस्वरूपरतिमदात्म्यातिशयवर्णने अत्रयोगिगतमगवद्विषयकइतिभावस्य  
कविगततत्प्रत्यगतयापेयलंकारः मुकुंदपदशेषमुल्लसनिधिविशेषोपमाधानिकविक्का  
र्वितस्यग्रंथस्यप्रयोजनान्निधेयेषदरयैतिअलंकारेधितिएतवोभयान्वयीअलंकारिषु  
अथालंकारेषुयमादिषुविषयेबानोभोमयुसन्नानोतेयवगाहनस्ययुसन्तेः सिद्धयेइत्य

र्थः तेषांयेजसलक्षणेतयोऽसंगदरतिनित्यमापेक्षतासमामः लक्षमुदाहरणं अलंका  
रत्वंवरमादिभिन्नंयंग्याभिन्नलेमतिशयान्यतरनिष्ठायाविषयितोसंबंधावहिनार  
मल्लुक्तिजनकतावच्छेदकतातदवच्छेदकत्वं अनुपामादिविशिष्टशब्दानांपुपमादि  
विशिष्टार्थज्ञानाच्चवमलकारोदयतिषुलणाममन्वयः शब्दार्थयोस्ताननिष्ठावामल्लुक्ति  
जनकतायांविषयितयावच्छेदकत्वेनतदिशेषणीनृतानुपामासोयमादिसूत्रिष्टावच्छेद  
कमावच्छेदत्वात्सर्वदाद्यलंकारसंग्रहप्रबन्धेयमादिवाराणायवनेददृश्यगतीमा  
त्यंतोपादानांपरकीयचमपदाराशकानिरासायाहयेषामिति एषांमलंकाराणां  
चंदालोकेचंदालोकारथग्रंथोत्पत्त्यनंतरालिखतेइतिशेषः तत्रस्थितानामपि  
षांविदलेखनात्प्रत्यक्षमुक्तं तथा नंतरश्लोकयोत्तरार्धतत्रैवदृश्यतेइत्येवंचलतो  
रुचैतलंगास्तरयोऽरिवेतिस्मयंवन्यदेवनिगदितमिति एवंवतदीयत्वेनकथनादासं  
कानिरासः संप्रतिअथालंकारेषुनिरूपणमिषुबहुजालंकारघटकतयासुप्रसिद्धत



यावत्प्रथमं मया तल्लंकारलक्षणेति उपमेति अयं लक्ष्मिर्देशः शेषं लक्षणां सादृश्यं लक्ष्मि-  
शाम्भुत्वमिति विशेषजनकता तद्विशिष्टं सादृश्यमिति यावत् धर्मधर्मिणो रत्ने पवारात् । दो-  
लक्षणां यावत्प्रथमेति बोद्धव्यं तत्र तत्त्वमस्यार्थः तच्च शक्तिरक्षणात्यतरमदकारेण बो-  
धकत्वं संबन्धेन उपमानमधिकरणं तद्वदितुपमेयं लक्ष्यमानं कामिनीवदनादि-  
दृश्यः काव्यज्ञानापरिपक्वबुद्धिः । अयं लक्ष्यमयदि प्रतीतिनियमरूपाय धामाच्यं जने-  
त्यर्थः अत्र उपमानोपमेययोरिति स्वरूपकथनं न तु लक्षणांतरगतत्वाद्वाग्द्वितीयाया-  
चात् । आत्माश्रयाणादकलाच्च उपनतोपमेयत्वयोरूपमाय रितत्वात् एतच्चाग्रे च किंचिद्वि-  
तिद्वयं बालेकारत्वे सति सादृश्यत्वमुपमानं लंकारलक्षणां बोध्यं एवमग्रे यच्चिकारप्राप्तमर्थ-  
कारतविशेषणं बोध्यं । इत्थं सादृश्येनिरूपितत्वसंसर्गेण दृश्यदेरन्यः सा-  
दृश्यस्य च प्रयोजकत्वसंसर्गेण लक्ष्यगणितत्वाद्वाग्द्वितीयाया-  
नकीर्तौ सादृश्यस्य निपातातिरिक्तार्थतया नामार्थेति सादृश्यसंबन्धेन विशेषण-

यकाभावानुत्तथाचरंभीनिरूपितसादृश्यप्रयोजकसुखगंगाहनाश्रयत्वनीकीतिरि  
तिरोधः नवैवसुखगंगाहनामिवशब्दश्रेत्याद्यग्रमयंशेधालर्थस्यसमानधर्मलोकविद्देति  
वाचांतराश्रयत्वस्यसमानधर्मत्वतस्तथात्वस्योत्तिपातत्वेतिरोधाभावात्तथासतितत्रैक  
तो नसादृश्यान्वयप्रतिरेतानधालर्थनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारतासंसर्गेणराद्वैधेविरोधतय  
विनित्यथापस्मिन्तेहनुत्तानतयनिपातार्थनिष्ठवृत्तित्वेनप्रकारताविशेषणीयेतिवाच्यघरोनपश्यती  
त्यादौघराद्यन्वितात्तावस्यकर्मतासंसर्गेणदर्शित्वयापत्तेःयदितुधालर्थेपितात्पर्यवशात्सादृश्या  
न्वयानुभवमिहस्तदाधार्यनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारतासंबंधनान्वयबुद्धिप्रतिननून्योपस्मि  
तेःप्रतिबंधत्वेनमात्रेपरिक्लृप्त्यघरोनपश्यतीत्यादौपूर्वोक्तान्वयनिराकरणीयइतिस्काएवमरति  
दमितुमुंदरं वदनमित्यादौअरविंदनिरूपितसादृश्यप्रयोजकतासंसर्गेणमुंदरपदार्थैकदेशेपिमुंदरत्वे  
अनुभववत्त्वादन्वयस्तद्विशिष्टस्यवाग्देनमुखादौइत्यंवारविंदनिरूपितसादृश्यप्रयोजकतासंसर्गेण  
अनित्यवदनोक्तान्वयबोधःअरविंदमुंदरमिति सभासेत्तरविंदपदिनअरविंदनिरूपितसादृश्यप्रयोज



कं लक्षितो नवा जेदे न पदार्थैकदेशे सोदं वेति। एवं वा विद निरूपित माहश्य प्रयोजका चित्र मोर्यव  
 द मित्रं वद न मित्यन्यवोधः। एकदेशान्तरायोगादर विद पदमेव लक्षणाया मवर्थि बोधकं सुंदर  
 परंतु तात्पर्यग्राहक मित्येकेश्वर विद मित्रं वद न मित्यत्रार विद निरूपित माहश्य वद न मिति बोधः  
 माहश्य निरूपि धर्ममा जेदे न नामार्थ लिये बाधका सावात्। अर विद मित्रं वद न मिति तत्र नाति र्नाथ  
 कले र विद पदस्य अर विद निरूपि माहश्य प्रकारक क्तान विशये लक्षणा तस्य वति दे न मुरादि अ  
 न्यः शेषता मर्थग्राहकं पूर्वोक्त दिशा वा माहश्ये प्रकारिता संसर्गेण धात्वर्थेन्यः अत्र सोदयेणेति  
 धर्मोपादने रतीयार्थस्य प्रयोजकत्वस्य माहश्येन्यया सोदय प्रयोज्यार विद निरूपित माहश्य प्रका  
 रक क्तान विशय इति बोधः। आरक ले तु अर विद पदमेव सवर्थि बोधक मितर तात्पर्यग्राहक मिति  
 ध्येय माहश्यं व माहश्यस्य परार्थं तत्त्वमते शाब्द बोधरीतिरुपदर्शिता। तस्य समान धर्मरूपत्वे तु व  
 द र मुरां मित्यादौ वं प्रवृत्ति धर्म व न मुरा मिति बोधः अत्रैवाच्चादकं रति समान धर्मोपादाति र्वाथि  
 स्थ धर्मोपादाकं लपदार्थैकदेशेन्यः। तदमादि ध्रुतायां तु वं प्रवृत्ति शाब्दादक पदस्य

८

२३०

लक्षणा वं प्रादि पद तात्पर्यग्राहकं वं सहा मित्यत्रापि एक माहश्ये वं धान्यः संसर्गि क्त्वात् सहाप  
 रं वं माहश्य विशिष्टे लाक्षणि अत्रैवाच्चादक लेने क्तु क्ता वं जेदे रतीयार्थ तस्य सहाप रार्थैकदेशे  
 रो धर्मन्यस्तथा वाच्चा कत्वा मित्रं वं प्रवृत्ति धर्म व न मुरा मिति बोधः। सहापदमेव वा सव  
 र्थबोधक मितर तात्पर्यग्राहक मित्येवं विधा अन्वय सारणी श्रेण सत्र मत्राद बुत्तति रिगुणे नु  
 सदेशायादखनं प मक्तानु प्रकृति परिचितनेन पूर्णोपमेतीत्यनंतरं माने कारिके रिति पूर्णीयां तत्त्व  
 व निश्चित उपान्तराव शक्ति निपादिनोपमानोपमेय क्त्वे विरोधतः शब्दोपात्त समान धर्म क्त्वे व  
 सति विरोधतः सति रूपादगमलात्पदमुपाभापर उपमान नु प्रायामपि लक्षणा योपमान प्र  
 तियते रत्तदा यशक्तीति उपय नु प्रायां सार व धूयंतीत्यादा रात्मन उपमेया धार ते तात्त्वानामिति  
 शब्देन बोधनादुपात्ति रिति शब्द विरोधेण र व मपि तन्वात्यनेना नोपमेयास्य सचस्य सहाप रं सहाप र  
 रत्ते वा र धायां नु प्रो माया मुपमान सहाप रोपात्त लाक्षणे वत इति उपमेयोपमानेन वं प्रवृत्ति रूपा  
 त्यर्थः अत नु प्रायां म पुपमान वानेन र मात्यनो धर्मोपात्त लाक्षणे वत इति उपमेयोपमान तावु

८



दकः पूरेणेत्यर्थः रावकनुमायापि न ह्यण्योपमानादिनोपमानादिनोपमानावगमावदण्ययावश  
 षतः स्वनिःस्तेति उपयोजितम् ॥ ८ ॥ इदं यथाशब्दादित्युक्तं ॥ ९ ॥ अत्र निपातरूप  
 स्थेवदिरूपमर्गवत्तु योजनमेवाकथमन्यथाशब्दैः उच्यते ॥ १० ॥ इति चानुदरिष्यन्महानिबेत्तादनुवाद  
 पदोत्तररूपादि संगतिः ॥ ११ ॥ अत्रादेरुद्देश्यक्रियापत्यकरणत्वात्तद्वार्थसादृश्यान्वितेन करणीकृत  
 शरविशेषणत्वात्तावच्चद्योतकत्वेनूसादिपदस्योत्तरसदृशपरतयोः समसदृशैः शरैरातराव  
 शेषणत्वेन रूपादि संगतिरतिवैयर्थ्यात्करणमन्ततूलादरणीयं उपास्यते गुरुत्वादयो  
 तथैवापि मनक्रियायाश्चकर्मक्रियाकर्मलकारानुपपत्तिबाधकस्योपसर्गवाचकतामिमे  
 वादिवाचकतायामन्तावेन दृष्टान्तवैषम्यस्य स्फुटत्वात्विशेषणविषयोऽसमानविनक्ति  
 कृत्योऽतो विशेषणसंदेहार्थं तत्रैव नान्विशेषणं तत्र लिङादयः चाप्योच्यते ॥ १२ ॥ विशेषण  
 इत्यनुशासनस्यैवोपमानोपमेययोरापत्तथास्यान्तिगंसंयथाभिनेदेषुपमानोपमेयता

विनक्तिः पुनरैकैव उपमानोपमेययोरेव अनुशासनस्यैव संलेनोपमानपदे ॥ १३ ॥ रूपादिः साधुत्वा  
 र्थतयोपपत्तेश्च तस्याद्वयकत्वमेवैवगादीनां युक्तत्वेन तू ॥ १४ ॥ अथ स कलालंकारिणुसमन्तस्यैव शब्द  
 योगेश्रोतीवस्य दत्तजगत्तलि ॥ १५ ॥ अपत्तेः ॥ १६ ॥ इत्युक्तं नयोरात्यतस्यान्तवैक्यादिपदेन वदस  
 न ह्यण्ययांति विद्वलादानीकृतस्येन पार्थल्यदोषापत्तेः ॥ १७ ॥ अपि नूदवादिद्योतकत्वेनैव दृष्टेस्पमा  
 नस्य पदार्थैकदेशात्तया तत्र साधारणधर्मानियानुपपत्तिः ॥ १८ ॥ तस्योपमेयमात्रान्ययांगीकारेन लिङाव  
 तन्नेदस्य दोषत्वा नुपपत्तिरातदिक ॥ १९ ॥ उभोपमेयत्वादिन उपमानत्वेनोपमानस्य कत्वेन विचिह्नता  
 चान्तराश्रयत्वेन विवक्षितत्वं नोपमेयत्वं साधारणत्वं न धर्मस्य सारसिकभौषकारिकविंशति  
 विंशतानुक्तं शेषकृतं पक्षपत्तिना चिनसमाश्रयणेन त्वेवनेकधा विवक्षितामासायां पपानि  
 तत्र स्वर्गगावगाहनस्य तयावभौषकारिकं ॥ २० ॥ इति तस्य सारसिकत्वात्तान्तात्तुपादानादिति  
 त्तिवाचकस्योपादानं निर्देष्टाः इतरेषां तु शब्देन पतिपादनं तदिति विवक्षितं रीयसारण्यकारिक  
 विशेषोपदर्शनायोदाहरणान्तरमादयथावेति गुणदोषाविति गुणदोषावर्षाविरस्यस्त



उतातुननुधः पांडितः पूर्वपूर्वनिर्दष्टगुणशरसाश्रापते चांदो जितेन शिरसा च निनंदयति पांपरति  
निर्दिष्टदोषकुरे नियतिनिरुणद्धि वाकं रातुर्दिनोद्धात्यतिथयः कुरदुद्धेडो नङ्गारने श्रुतुपा  
रोदनरश्रोदररुसोपिदुपुं नङ्गारसाश्रापते तत्पूर्वकथारयति परचकुरे नियतिनिरुणद्धि पांपरति मरज  
खेडरक्तगरले निषमिलमरः शंकते च त्रययमीति साधारणस्तत्वेनात्तिमतो धर्मश्रुद्धानुशिरसाश्राप  
ते पूर्वमित्यादि नोक्तो यद्यपि नैको न साधारण इति योजना गृह्णित्यादि नोक्तं पृथगपि धर्मसाधारणे  
नेति नायथाश्रुते साधारणस्य साधारणत्वात्तारोक्तेरसंगतनापत्तेः साधारणाच्चावेदुः उपमान इत्या  
रस्याति नैदादित्वेनोक्तः समाधत्ते तथापीति वक्तव्यत्वासाधारण्याननेपीत्यर्थः यथास्मिन्नुपगुणयो  
गम्लनदोषयोश्चेत्यर्थः विवक्षति विवक्षानेन प्रतीयमानसादृश्योपमानोपमेयधर्मयोर्निर्गच्छदोषात्  
निरूपेण च नैदात् च नैदाध्यवसायात् एतन्साधारणधर्मित्यत्रेतनेनान्वितं हानोदित्यादिना शि  
रसान्तरनात्तिनन्दनयोः कुरदुद्धेडो नङ्गारने श्रुतुपा रोदनरश्रोदररुसोपिदुपुं नङ्गारसाश्रापते तत्पूर्वकथारयति परचकुरे नियतिनिरुणद्धि पांपरति  
येनियतिनिरुणद्धि पांपरति संप्रहः च नैदाध्यवसायादिति च नैदाध्यवसायादादित्यर्थः सा

धारणधर्मत्वानिमानविषयतेतीत्यर्थः पूर्वस्मात्पूर्वोदाहरणतत्त्वतिविशेष इत्यनया नचैवं साधारण्य  
तीत्युपादने पिरक्ततस्तदन्तर्गतमुपमानलक्षणसमन्वय इति वाच्यं नमत्कारविशेषयोजकसा  
धारणत्वाध्यवसाये निषयधर्मस्येवोपमानलक्षणमिति यावदिति। लोके विवक्षति विवक्षान्वयपरिहारा  
स्य गगनत्वाशयादिगतवृत्तादिविषयतयापसिद्धिः कथं वृत्ते तद्व्यपदेश इत्याशंकायाभादित्यक्ततद्व्य  
दि। चित्तिन्नयोः तथाऽध्यवसितयोः पृथगिति चिन्नशब्देनेत्यर्थः विवक्षति विवक्षान्वयपरिहारा  
पदवाच्यमित्यर्थः सामय इति संकेत इति चार्थः पूर्णोपमा उपमानादिसमुच्चयपसिद्धिरुदाहरितायां नु  
प्रापभावात्सर्वलोपनियमशंका निरासाय लक्षणपूर्वकतां विवक्षते वृत्त्येताद्विगच्छकारो वाच्यो  
नदनंतरं वलोपेदस्यार्था एव वेतोरतयोगा विवक्षया विवर्ण्योपमानस्य धर्मस्योपभावान्न  
सर्वलोपेन तन्मात्रानुपादानेन लोपमासावप्युद्दिश्यनुपादनैरुद्दिष्टा चिन्नेति पूर्वापरास्माभ्यु  
त्पन्नवति तदिदित्यादि सुदाहरणानि चार्थतोयावच्छेदोपमेयादीनामतिवक्तव्यत्वात्तानाद्यवस्थाय  
निवृत्तलक्षणोद्दिष्टा लक्षणवाक्यगतं क्रममुपेक्षोदाहरणक्रमावसानं



वाचकमुच्येति। वाचकं वाचानुपूर्वीविशेषवत्तपोपमाविधेनेति। रलोत्तरशब्दात्। ननु एषा वाचक्या  
मिव हि हितायं तु मुहुरे तददि प्रतितदभावात्तद्विहीरीत्यादौ वाचकलोपः समाहृत्य एषा वाचक्या  
णावगमोपचानुपूर्वीविशेषवत्तयावराज्यविशेषस्य तदवोधनात्। शास्त्रकृतद्वितीयांशवत्तुल्यं  
कपूर्वस्तीत्यत्रेति। तत्र सर्वधातिपदिकेभ्योऽपि वाचक्यादस्य नेन विहितः। किं पुनः पुनोपापमर्गमाणा  
धर्ममात्ररूपं ज्ञात्वा बोधयति कपूर्वपदं कनद्याया कपूर्वमादृश्यतस्य वातिरिक्ता रिते पूर्व  
तृष्योक्तकतासंमर्गेणावारेण्ययो धर्मरूपत्वे तन्नेदेनास्तेवेतोस्तु। किं पुनोपापति संधानेपित  
यावोधा कपूर्वादिशब्दा एव कपूरादिमादृश्यप्रयोक्तृकाभिन्नतत्मादृश्याभिन्नवाचनारंभ  
यतीति युक्तं। ननु वाचकस्यैव हि नुपादोतीलोपोयुक्तः। साधारणमधिष्यत्वाचाररूपस्य विभू  
ततया कथं लोपस्तत्राह। कपूर्वदानंदात्मकाचारार्थस्य। किंपदं। किंपूर्वस्येवेतीति। त्रिभिः। त्रि  
नंदात्मकः। जनतासंबन्धेन वक्तुं गत्या ज्ञानंदस्वरूपोपेक्षाचारत्वं बोधकस्येत्यर्थः। ननु कपूर्वलोपस्त  
याचारप्रतीतिः। कपूर्वादिपदानामेव तद्विधमतेकेपदे कथं धर्मलोपः। सगमनीयद्वितीयेनात्र

पाकारइतिबोध्यंन। चसकदुश्चरिताभ्यांकाकतालपदाभ्यांकथमुपमानद्वयान  
गमइतिवाच्यं। अनुभवानुसार्यनुशासनेन व्युत्पत्तिवैचित्र्यस्य स्फुटं प्रतिपत्ते  
रिति। एवंदुस्सहत्वाद्यर्थव्याख्यायतत्रोपमानलुप्तादिश्चतुरोपिभेदाभ्यदर्शयि  
माहतश्चेति। काकागमनेत्यदिकाकागमनतालेपतनरूपोयः समागमस्तद्व  
पस्येतिपर्यः। इदंचकाकागमनमिवतालपतनमिवेतिमहाभाष्यगतविग्रह  
वाक्यविरोधशंकापरिहायोक्तं। समागमस्य तादृशक्रियाभिन्नत्वेनोक्तयुक्त्या  
तस्योक्तार्थइवपर्यवसानात्। विशिष्टोपमायोविशेषरूपमावगतिवत्समाग  
मोपमायामपितदवयवक्रिययो र्यथायोगंगम्यमानामुपमामभिप्रेत्यमहाभा  
ष्यवृत्तांतादृशविग्रहवाक्यप्रणयनमित्याशयः धर्मस्यानुपादानइति। तत्र  
स्थानेअभवत्किंनृप्रवीमिनेइतिपाठइत्यभावः॥ ॥ इतिश्रीमत्तःसदुपाख्य  
मदुस्सरिवरात्मजवैद्यनाथविरचितायांअलंकारचंद्रिकारव्यायोकुबलय्या  
नदटीकायांउपमाप्रकरणंसंपूर्णं॥ ॥ श्री॥ ॥ मुनिसु॥ ॥



